

Ole Nørgaard

Gotbatjovs reformstrategi

De reformer, Mikhail Gorbatjov har iværksat i Sovjetunionen, har baggrund i økonomiske, politiske og sociale strukturproblemer. De ideologisk formulerede reformvisioner omfatter øget decentralisering, medbestemmelse og åbenhed. Svælget mellem reformideer og reformer er politisk betinget. Gorbatjovs politiske strategi for at overvinde modstanden og finde støtte på eliteplan, på institutionsplan og i den brede befolkning viser, at der er så stærke interesser knyttet til det traditionelle system, at reformer må ske i takt med ændringer af politiske magtforhold og befolkningens sociale værdier.

I marts 1985 blev Mikhail Gorbatjov valgt til generalsekretær for Sovjetunionens kommunistiske parti og dermed til landets politiske leder. Hans alder (54 år) gjorde, at man nu igen stod med en leder, der kunne arbejde i et langsigtet perspektiv. Men Gorbatjovs udnævnelse til generalsekretærposten var og er kun en begyndelse.

For det første kunne det med rimelighed spørges, om Gorbatjov overhovedet havde og har evne og vilje til at angribe de grundlæggende årsager til den økonomiske stagnation og den sociale anomali, der prægede Sovjetunionen i Brezhnevs sidste regeringsår. For det andet må det også spørges, om han og kredsen omkring ham var og er i stand til at udvikle en politisk reformstrategi, der kan sikre vedtagelse og implementering af reformer, der ikke kan undgå at anfægte de stærke ideologiske, personlige, institutionelle og sociale interesser, der var knyttet til Brezhnevs Sovjetunionen.

Det er disse spørgsmål der er emnet for denne artikel. I første afsnit vil blive sammenfattet baggrund for og indhold i den krise, der har præget Sovjetunionen fra slutningen af 1970erne og frem til i dag. Andet afsnit vil beskrive Mikhail Gorbatjovs og hans allieredes reformplaner, som de er kommet til udtryk på forskellige dimensioner og i forskellige fora. Tredje afsnit indeholder en analyse af den strategi, Gorbatjov og gruppen omkring ham anvender for at overvinde den modstand, der kan identificeres mod hans reformplaner.

Hovedargumentet i artiklen vil være, at på trods af al økonomisk ineffektivitet vil de brede sociale og politiske interesser, der er knyttet til det eksisterende system, gøre reformer af enhver art politisk vanskelig. Skal Gorbatjovs reforminitiativer lykkes, må de under alle omstændigheder være gradvise og strække sig over en lang periode, hvor ændringerne i det økonomiske system sker parallelt med ændringer af de politiske magtforhold og befolkningens sociale værdier.

Arven: økonomisk krise, politisk stagnation og social anomali

Ved Brezhnevs død befandt Sovjetunionen sig i, hvad Gorbatjov selv betegner som en »præ-krises tilstand« (*Pravda*, 26. juni 1987). Det var en krise, der både kom til udtryk på det økonomiske, det politiske og det sociale plan. Og det var

Ole Nørgaard

Gotbatjovs reformstrategi

De reformer, Mikhail Gorbatsjov har iværksat i Sovjetunionen, har baggrund i økonomiske, politiske og sociale strukturproblemer. De ideologisk formulerede reformvisioner omfatter øget decentralisering, medbestemmelse og åbenhed. Svælget mellem reformideer og reformer er politisk betinget. Gorbatsjovs politiske strategi for at overvinde modstanden og finde støtte på eliteplan, på institutionsplan og i den brede befolkning viser, at der er så stærke interesser knyttet til det traditionelle system, at reformer må ske i takt med ændringer af politiske magtforhold og befolkningens sociale værdier.

I marts 1985 blev Mikhail Gorbatsjov valgt til generalsekretær for Sovjetunionens kommunistiske parti og dermed til landets politiske leder. Hans alder (54 år) gjorde, at man nu igen stod med en leder, der kunne arbejde i et langsigtet perspektiv. Men Gorbatsjovs udnævnelse til generalsekretærposten var og er kun en begyndelse.

For det første kunne det med rimelighed spørges, om Gorbatsjov overhovedet havde og har evne og vilje til at angribe de grundlæggende årsager til den økonomiske stagnation og den sociale anomali, der prægede Sovjetunionen i Brezhnevs sidste regeringsår. For det andet må det også spørges, om han og kredsen omkring ham var og er i stand til at udvikle en politisk reformstrategi, der kan sikre vedtagelse og implementering af reformer, der ikke kan undgå at anfægte de stærke ideologiske, personlige, institutionelle og sociale interesser, der var knyttet til Brezhnevs Sovjetunionen.

Det er disse spørgsmål der er emnet for denne artikel. I første afsnit vil blive sammenfattet baggrund for og indhold i den krise, der har præget Sovjetunionen fra slutningen af 1970erne og frem til i dag. Andet afsnit vil beskrive Mikhail Gorbatsjovs og hans allieredes reformplaner, som de er kommet til udtryk på forskellige dimensioner og i forskellige fora. Tredje afsnit indeholder en analyse af den strategi, Gorbatsjov og gruppen omkring ham anvender for at overvinde den modstand, der kan identificeres mod hans reformplaner.

Hovedargumentet i artiklen vil være, at på trods af al økonomisk ineffektivitet vil de brede sociale og politiske interesser, der er knyttet til det eksisterende system, gøre reformer af enhver art politisk vanskelig. Skal Gorbatsjovs reforminitiativer lykkes, må de under alle omstændigheder være gradvise og strække sig over en lang periode, hvor ændringerne i det økonomiske system sker parallelt med ændringer af de politiske magtforhold og befolkningens sociale værdier.

Arven: økonomisk krise, politisk stagnation og social anomali

Ved Brezhnevs død befandt Sovjetunionen sig i, hvad Gorbatsjov selv betegner som en »præ-krises tilstand« (*Pravda*, 26. juni 1987). Det var en krise, der både kom til udtryk på det økonomiske, det politiske og det sociale plan. Og det var

samtidig en krise af en uhyre kompleks karakter, fordi den som baggrund havde faktorer, der var knyttet både til den stalinistiske politisk-økonomiske udviklingsmodel og til karakteren af det politiske system, som det havde udviklet sig i perioden efter Stalin. Hertil kom endelig, at krisens tre niveauer var knyttet sammen af den særlige logik, der binder økonomisk udvikling, politisk struktur og social udvikling sammen i et system af den sovjetiske type (Comiso, 1986; Nørgaard, 1987).

Økonomien – det svageste led

Havde den »traditionelle stalinistiske økonomiske model« vedblevet at fungere efter hensigten, havde der næppe været noget behov for reformer af det sovjetiske system. Denne model eller rettere ideologi ser udviklingen frem mod det ideale kommunistiske samfund som ensbetydende med en stadig større grad af direkte politisk kontrol med økonomien. Havde dette været muligt at gennemføre i den konkrete økonomiske praksis, havde der næppe været politiske kræfter, der ville eller kunne anfægte det sovjetiske samfunds politiske og dermed også økonomiske organisationsform. Bredt forankrede demokratiske værdier findes ikke og har aldrig eksisteret i det sovjetiske samfund (Nørgaard, 1985: 86 ff.).

Men samfundet og specielt det økonomiske system og den økonomiske politik i Sovjetunionen fungerer ikke og kan ikke fungere som et stykke mekanik, hvor den centrale ledelse har mulighed for at sikre en loyal implementering af politiske beslutninger (Nørgaard, 1985: kap. 2; Dyker, 1985: kap. 2; Nove, 1986). De mægtige økonomiske forvaltningsapparater, der blev opbygget i 1930'erne, og som uhæmmet har formeret sig siden, blev i sig selv en afgørende konservativ aktør i det sovjetiske samfund. For det første var det disse administrationsorganer, der saboterede de politiske forsøg på ændringer i den økonomiske politik, der blev gjort i 1960'erne og 1970'erne (Smolnar, 1978). For det andet var de også stærkt medvirkende til, at de forsøg, der er blevet gjort på økonomiske strukturreformer, i 1965 og 1979, løb ud i sandet (Dyker, 1985: kap. 3).

Det politiske system: elitestabilitet og social kontrakt

Det er karakteren af og baggrunden for den økonomiske krise, der forklarer indhold og form i de økonomiske reformer, Mikhail Gorbatsjov søger at få vedtaget og implementeret. Men det er de interesser, der er knyttet til det traditionelle system i sammenhæng med det politiske system, hans forgængere har opbygget, der forklarer den politiske strategi han anvender i sine reformforsøg. Den *politiske* arv, Gorbatsjov idag kæmper imod, indeholder tre elementer, der afspejler de tre dimensioner, som sovjetisk politik må analyseres på: forholdet til den politiske elite, forholdet til de institutionelle interesser og forholdet til bredere sociale lag (se videre nedenfor). Parallelt og overlappende med den politiske arv, må Gorbatsjov imidlertid også kæmpe med en *politisk-psykologisk* arv, hvor årtiers ideologisk og politisk praksis har skabt et mønster af vanskeligt foranderlige politiske holdninger og sociale værdier.

Det mest umiddelbare politiske problem for Gorbatsjov blev i første omgang den vægt, der i hele Brezhnev-perioden var blevet lagt på »kadrestabilitet«. Efter

Khrustjovs regeringstid (1957-1964), hvor man havde oplevet et frontalt angreb på det sovjetiske establishment i partiet og statsinstitutionerne, kom Brezhnev-perioden til at fremstå som en konservativ restauration. Som partiapparatets mand så Brezhnev det som sin primære politiske opgave at få bragt en afslutning på den politiske og sociale turbulens, der havde karakteriseret tiden under Khrustjov. Det var på den baggrund, han lovede den politiske elite, lederne af politiske, sociale og økonomiske institutioner på alle niveauer i det sovjetiske samfund, »tryghed i jobbet«, hvis blot de passede deres job tilfredsstillende. Og tryghed blev der – over alle grænser. På alle niveauer og inden for alle typer af økonomiske, sociale og politiske institutioner kunne man frem gennem 1970erne iagttage en stadig fremadskridende »forældelse« af institutioners og organisationers lederkorps.

Denne stagnation af lederkorpset (kadreerne) havde to konsekvenser. For det første førte det selvsagt til, at fornyelsesprocessen på alle niveauer i samfundet langsomt blev bragt til standsning. De gamle mænd (kvinderne blev også ofre for denne politik), der efterhånden styrede alle institutioner, gjorde det stadig vanskeligere at trænge igennem med nye ideer og forslag. For det andet medvirkede det forhold, at mange ledere sad på den samme post i en lang årrække, at der blev etableret en række »emperier« af en næsten feudal karakter. Klientisme, der altid har spillet en central rolle i det sovjetiske politiske system, fik nu bedre vækstbetingelser end nogensinde før.

Et yderligere element af den politiske arv, som Gorbatjov står overfor, har at gøre med, hvad der ofte er blevet kaldt den »sociale kontrakt«, der har eksisteret mellem politisk ledelse og befolkning i post-Stalin perioden (White, 1986; Hauslohner, 1987). Det centrale i denne »kontrakt« er forestillingen om, at den sociale orden er blevet opretholdt, fordi den politiske ledelse har ført en politik, der appellerer til fundamentale sociale værdier i brede lag i befolkningen. Disse værdier: velfærd, lighed og tryghed, er søgt underbygget såvel normativt som institutionelt og fordelingspolitisk.

Som påpeget af Hauslohner har en sådan politik både sine tabere og vindere (Hauslohner, 1987: 59). I den sovjetiske sammenhæng var vinderne den ufaglærte arbejder, der helt frem til idag har udgjort hovedparten af den sovjetiske arbejdsstyrke. Modsat var taberne faglærte arbejdere og folk med højere uddannelse, der ikke fik materiel belønning for de kvalifikationer, de havde skaffet sig.

Mere diffus, men på længere sigt nok vanskeligere at håndtere, er imidlertid den politisk-psykologiske arv fra tidligere politisk praksis, der præger store dele af befolkningen. For eksempel har Ionin (1987) i en tankevækkende artikel søgt at identificere indholdet af, hvad han kalder det hjemmedyrkede »konservative syndrom«. Dette syndrom består efter Ionins opfattelse af to centrale, men dybest set uforenelige aspekter af den officielle ideologi (den videnskabelige socialisme): det rationelle-teknokratiske aspekt og det sakrale-organisatoriske aspekt. Pointen i artiklen er de politisk-kulturelle konsekvenser af denne indbyggede modsætning i ideologien. På den ene side defineres socialismen således som en kontinueret udvikling i retning af stadig større grad af rationel politisk styring og kontrol med alle dele af samfundslivet. På den anden side begrundes denne rationalitet

i en metafysisk antagelse om et totalt kendskab til objektive sociale udviklingslove.

På det konkrete plan har dette rationelle-teknokratiske element givet sig udslag i en række ukrænkelige og indiskutable ideologiske dogmer: dogmet om det konfliktløse samfund, dogmet om en konstant stigende velfærd for befolkningen og dogmet om de administrative institutioners ufejlbarlighed.

Selvom det »konservative syndrom« naturligt har sin politiske basis i de institutioner, der er blevet opbygget for at realisere drømmen om det rationelt styrede samfund, kan de politiske konsekvenser ikke begrænses til den institutionelle konservatisme, der findes her. Årtiers forsøg på »rationelt« at styre alle processer i samfundet har også haft gennemgribende konsekvenser for befolkningens holdninger til det politiske liv. Således er de ovenfor nævnte ideologiske dogmer i et betydeligt omfang kommet til at præge brede gruppers holdninger til det politiske liv. Der vil således være en vidt udbredt modstand mod ethvert forsøg på at gøre sociale og politiske konflikter offentlige, mod åbent at anfægte det sovjetiske samfunds sociale fremskridt og mod åbent at kritisere højerestående politiske og administrative organer. Hertil kommer, at forsøgene på at skabe det rationelt-styrede samfund har medført en politisk-psykologisk passivering af befolkningen, som det vil tage lang tid af ændre.

Den sociale krise

Det var i den sociale krise, trådene fra de økonomiske og politiske faktorer løb sammen og gav krisen i det sovjetiske system en selvforstærkende karakter.

Stærkest kom det til udtryk i det svælg, der efterhånden opstod mellem det officielle normsæt, der bar den sociale kontrakt, og de reelle sociale forhold i samfundet. På det økonomiske felt blev dette manifesteret i den uofficielle og uegalitære fordeling, der foregik gennem en stadig ekspanderende uofficiel økonomi. Alle grupper, der besad knappe goder eller ressourcer, søgte at imødegå den stadig mere følelige knaphed i det officielle system ved at begive sig ind i den grå eller sorte økonomi. Modsat så alle, der ikke besad sådanne ressourcer eller blot var lovlydige borgere, sig hægtet af fordelingskapløbet.

Men den officielle lighedspolitik blev også krænkede gennem den fordeling af knappe goder, der skete gennem de korrupte bureaukratiske strukturer. Som det sidenhen er kommet frem i sovjetiske kilder, blev det offentlige forbrug langt fra styret af de trangsbehov, der var de officielt anerkendte, men i langt højere grad af personlige og politiske forbindelser og direkte korrupsion (Piskotin, 1984). Den sovjetiske borger så sig således anbragt i en skizofren verden, hvor den officielle ideologi fremhævede en social lighed og solidaritet, som alle fra dagligdagen kunne erfare ikke eksisterede (Obolonskij, 1987). Denne dobbelthed og det officielle hykleri var igen en stærkt medvirkende årsag til de stadig tydeligere tegn på social anomali: en vidt udbredt alkoholisme, en dyb pessimisme om fremtiden, lav arbejdsdisciplin, osv. Denne sociale anomali kom igen til at optræde som en selvstændig faktor bag den stadig dårligere økonomi.

Svælget mellem ideologi og virkelighed svækkede i sig selv den politiske støtte, regimet havde i befolkningen. En medvirkende årsag var imidlertid også udvik-

lingen i det sovjetiske samfunds socialstruktur. Hvad der skete for Brezhnev og hans generation var i princippet det samme, som er sket for de vesteuropæiske socialdemokratier: i takt med samfundets modernisering blev den »traditionelle« ufraglærte arbejderklasse, der udgjorde regimets sociale basis, gradvis mindre. Uddannelsesniveaue og beskæftigelsesstrukturen ændredes, og grænsen mellem faglærte arbejdere og teknikere blev stadig mindre. Og med disse ændringer i socialstruktur (Klopov, 1985; Ruble, 1987) fulgte også en ændring i holdninger. De nye bedre uddannede og mere ressourcestærke grupper lagde tilsyneladende mindre vægt på tryghed og lighed end den traditionelle arbejderklasse (Hauslohner, 1987: 62; Rogovin, 1982; Yanowitch; 1970; Ruble, 1987). Som sammenfattet af Ruble synes disse grupper primært at kunne motiveres gennem bedre information og inddragelse i relevante beslutningsprocesser.

Gorbatjovs reformer

Det sovjetiske system er ideologisk i den forstand, at ideologien definerer rammerne for den legitime politiske debat. Enhver reform må derfor følges op med, eller rettere foregribes af, en revision af de ideologiske doktriner, der legitimerede de forhold, man nu søger at reformere. En analyse af ideologiske revisioner kan derfor for det første give os et fingerpeg om intentionerne bag reformprogrammet – om end ikke dets operationelle form. For det andet kan vi sætte intentionerne, som de på det abstrakte plan kommer til udtryk i ideologien, over for de reelt forsøgte reformer. Svælget mellem intention og reel politik kan i dette perspektiv ses som en refleks af de politiske hensyn, Gorbatjov må tage i sin reformpolitik.

Visionerne

Gorbatjov har i hele sin embedstid fokuseret på det økonomiske system som det centrale element i reformprocessen. Det er, synes hans opfattelse at være, her de afgørende politiske slag skal slås, og her han mest desperat har behov for resultater. Det er i den sammenhæng han i sin beretning til 27ende partikongres fremhævede behovet for en »radikal reform« og for en »ny økonomisk mekanisme« (*Pravda*, 26. feb. 1986).

På det ideologiske plan antyder hans reformintentioner en rimelig klar holdning til, i hvilken retning reformerne af det økonomiske planlægnings- og forvaltningssystem skal bevæge sig. Klarest er denne ideologiske platform formuleret af politbureau-medlemmet A. N. Jakovlev, en nær politisk allieret af Gorbatjov, i en tale holdt til et møde for sovjetiske samfundsforskere i april 1987 (Jakovlev, 1987). Jakovlev kan tydeligvis tale uden de politisk-taktiske forbehold, som Gorbatjov er nødt til at tage. Talen er et opgør med »den administrative metodes primat og udvidelsen af det rum, hvor bureaukratiets almægtighed gælder« (Jakovlev, 1987: 63). Denne teknokratiske ingeniør-tankegang, hvor man mener, alt kan og bør styres centralt, har efter Jakovlevs opfattelse givet det modsatte resultat, nemlig at den politiske ledelse har tabt kontrollen med den økonomiske og sociale udvikling med de ovenfor beskrevne konsekvenser.

Udgangspunktet for løsningsforslagene er et Marx-citat: »... at ingen (produktions)form er forsvundet så længe den ikke har udtømt sine muligheder« (Jakov-

lev, 1987: 64). På den baggrund argumenterer Jakovlev for en lang række ændringer i det økonomiske styrings- og forvaltningssystem, der alle er i strid med den »dogmatiske« og »bureaukratiske« (Jakovlev, 1987: 63) socialisme: en øget anvendelse af markedsmekanismer inden for alle dele af samfundslivet; øget mulighed for selvstændig foretagsomhed inden for arbejdslivet; en større grad af balance mellem central styring og lokal selvbestemmelse, og en øget grad af demokratisk deltagelse i den økonomiske forvaltning. Politikerne og planlæggerne skal, er hovedtankegangen, fra en mere overordnet position kunne påvirke samfundsudviklingen gennem fastlæggelsen af de overordnede økonomiske parametre, der styrer de økonomiske aktørers adfærd. Den politiske dagsorden synes således rimeligt klart defineret: væk med centralismen og de urealistiske forsøg på centralt at styre alt og alle og ind med en kontrolleret anvendelse af markeds kræfter, med reel lokal medindflydelse og demokratiske strukturer, der åbner op for initiativ og »socialistisk foretagsomhed«.

Reformerne i praksis

Vender vi os fra de abstrakte ideer til deres udmøntning i operationelle reformforslag, ser billedet imidlertid langt mere komplekst ud. I den økonomiske politik søges de overordnede intentioner gennemført ad tre kanaler: i den økonomiske strukturpolitik, i pris- og lønpolitikken samt i investeringspolitikken.

Færrest problemer synes Gorbatsjov at møde i investeringspolitikken. Målet er her, som det kom klart til udtryk på 27ende partikongres, at fremme den teknologiske innovationsproces i industrien samt at sikre en bedre og mere stabil forsyning af forbrugsgoder og fødevarer. Det er i den forbindelse, at de strukturelle reformer får den helt centrale placering i Gorbatsjovs reformproces.

Mest spektakulære har reformerne indtil nu været i forhold til mulighederne for »individuel« (ikke privat) arbejdsaktivitet. Loven, der blev vedtaget i november 1986, åbner mulighed for, at enkeltpersoner (uden at ansætte andre) kan etablere sig inden for småhåndværk og servicefag. Selvom der er så stærke begrænsninger på mulighederne, at man kan betvivle, om resultaterne lever op til intentionerne bag loven, udtrykker den alligevel et radikalt brud med hidtidig tankegang og praksis.

Også inden for landbruget er der gennemført reformer. Siden begyndelsen af 1980'erne har man her eksperimenteret med nye former for organisering af arbejdet. »Brigadesystemet«, hvor en gruppe arbejdere selv tilrettelægger og gennemfører arbejdet ud fra en kontrakt indgået med kollektivbruget, er blevet styrket og nu også udvidet, således at »brigaden« kan være en familie. Man har her bevæget sig et lille skridt tilbage mod det ideologisk forkætrede familiebrug.

Det var imidlertid først med »Loven om virksomheden«, at én af de centrale aktører på den makroøkonomiske scene blev inddraget i reformprocessen. (Endnu mangler man at inddrage brancheministerierne og de centrale planlægningsorganer, men mere herom nedenfor). »Loven om virksomheden« blev vedtaget på centralkomiteens juni-plenum efter knapt et halvt års offentlig (og skjult) debat, der klart svækkede lovens reformorienterede indhold (Hansson, 1987). Som den blev vedtaget, indeholder loven to hovedelementer.

Det første punkt er et forsøg på at øge medarbejdernes deltagelse i forvaltningen af den enkelte virksomhed. I den forstand er den en fortsættelse af loven fra 1983 om »arbejdskollektivet« (Teaque, 1986). En lov, som meget tyder på ikke har virket efter hensigten (Jakovlev, 1987: 71). Hovedideen bag loven er de ofte gentagne bestræbelser på at aktivere »den menneskelige faktor« i produktionen. Gennem medvirken og øget engagement skal arbejdsindsatsen forbedres og produktiviteten øges (Trehub, 1987).

Det andet – og helt centrale – punkt i reformen angår virksomhedens placering i det makroøkonomiske miljø. Hovedideen i reformen er, at inden for en række centralt definerede – men i et femårsperspektiv stabile – parametre, skal virksomheden af sit overskud, hvoraf den nu får lov at beholde en større del end tidligere, selv finansiere lønninger, forskning og udvikling samt diverse fonde til sociale formål. Målet er herigennem at få virksomheden til at øge produktivitet og innovation.

At hele reformprocessen stadig kendetegnes af kompromisser kommer imidlertid til udtryk, hvis vi ser på de reformforsøg, der er gjort i forhold til de to andre makroøkonomiske aktører: brancheministerierne og de centrale planlægningsorganer. Specielt for brancheministerierne gælder det, at så længe de eksisterer i deres nuværende form og med deres nuværende bemanding, er det vanskeligt at forestille sig, at »Loven om virksomheden« kommer til at virke efter hensigten. Dels er det i vid udstrækning fortsat brancheministeriet, der styrer den enkelte virksomhedsleders karriere, og den lokale leder har derfor al mulig grund til ikke at lægge sig ud med bureaukraterne i Moskva. Dels er det vanskeligt at forestille sig, at ministerierne, i et system hvor de gøres ansvarlige for opfyldelsen af måneds-, kvartals- og årsplaner, kan modstå fristelsen til at jonglere rundt med leverancer og planmål mellem »deres egne« virksomheder. Men herved vil hele hovedideen om »stabile« parametre, som den enkelte virksomhed kan operere indenfor, være ødelagt. Sker dette, vil alle ulemperne ved det hidtidige system fortsætte.

Men Gorbatsjov gennemførte ikke nogen »radikal reform« for ministerialsystemet i juni. Derimod fik han vedtaget en hensigtserklæring for den fremtidige økonomiske strukturpolitik med overskriften »Grundlæggende principper for en radikal omstrukturering af det økonomiske forvaltningssystem« (*Pravda*, 27. juni 1987). Dette dokument, eller rettere seks sammenhængende dokumenter, er resultatet af mere end to års arbejde af Gorbatsjov og hans allierede. Dokumentet berører stort set alle dele af det økonomiske system og er blevet beskrevet som det vigtigste forsøg på at reformere det sovjetiske økonomiske system siden 1920'erne (Tødstrom, 1987).

Hensigtserklæringen indeholder også et afsnit om det økonomiske systems regionale dimension. Målet angives her at være at øge de territoriale planlægningsorganers og de lokale myndigheders indflydelse på den økonomiske politik i deres område. Herigennem ønsker Gorbatsjov at modvirke de problemer, der gennem hele Sovjetunionens historie har eksisteret, når centralt styrede virksomheder udviklede deres produktionsapparat i lokalområder uden hensyn til den sociale og fysiske infrastruktur.

Det sidste og mest følsomme aspekt af den nye økonomiske politik er ændringerne i løn- og prispolitikken og herigennem på økonomisk fordelingspolitik. På det overordnede plan er det Gorbatjovs hensigt at bryde med årtiers »ligemageri«. Ved at øge indkomstdifferentieringen gennem en ændret løn- og prispolitik skal det igen kunne betale sig at arbejde, kvalifikationer og ekstra indsats skal belønnes, og der skal være forbrugsmuligheder for de dygtige og arbejdsomme.

Længst er man her kommet i lønpolitikken. Allerede i begyndelsen af 1986 ændredes videnskabelige medarbejderes lønforhold, således at indkomsten blev gjort afhængig af produktion og kvalitet – og ikke automatisk følger akademisk grad, som det hidtil havde været tilfældet (»Ne za stepen...«, 1986). Samtidig skulle de ændrede lønrelationer gennemføres inden for rammerne af den ændrede lønsum.

De tilsvarende principper lå også bag den lønreform, der blev gennemført i produktionssektoren i september 1986. Arbejdernes lønninger skal fremover afhænge af den enkeltes indsats, og lønforhøjelser og bonus skal betales ud af virksomhedens overskud (»Perestrojka zarplatu«, 20. juni 1987). Endnu er lønreformen kun indført i et fåtal af virksomheder, men det forudses, at den gradvis skal udvides til at omfatte hele industrien (»Perestrojka zarplatu«).

Endnu mere politisk følsomt end lønreformen er imidlertid de planer, der synes at eksistere for at reformere prissystemet. I dag sluger prissubsidier en meget stor del af det sovjetiske statsbudget og fører til store økonomiske forvriddinger. I den akademiske litteratur skorter det da heller ikke på radikale forslag om at indføre realistiske priser på forbrugsgoder i den sovjetiske økonomi. Det er imidlertid fuldt ud forståeligt, at Gorbatjov som politiker bevæger sig varsomt omkring dette emne. Selvom han adskillige gange har understreget, at prisreformer er nødvendige og at de vil komme, fremhæves det i *de grundlæggende antagelser* om en fundamental ændring af den økonomiske forvaltning, at »Forandringerne i detailpriserne ikke blot ikke må føre til forværring af levevilkårene for det arbejdende folk, men omvendt – til forbedring af vilkårene for specielle kategorier af arbejdere...«. Det understreges også, at på grund af emnets store »politiske og sociale betydning« bør en prisreform forberedes grundigt og før den sættes i værk diskuteres bredt i befolkningen (Osnovnye polozhenija, 1987). Et yderligere aspekt af prisreformen er den diskussion, der længe er blevet ført om det økonomisk hensigtsmæssige i at opretholde det omfattende net af offentlige gratisydelser. Diskussionen har her ikke været mindre radikal i sine forslag om at prissætte offentlige ydelser, end vi kender det i en dansk sammenhæng (Piskotin, 1984).

Modstanden mod reformerne og den politiske strategi

Som beskrevet ovenfor var Brezhnev-tidens økonomiske system forankret i en række politiske interesser og sociale værdier. På det overordnede plan skal modstanden mod forandringer derfor også søges i disse interesser og holdninger. Samtidig vil modstandens konkrete form og intensitet naturligvis også være resultatet af, hvilke interesser og værdier der trues af de konkrete reformer. I dette afsnit vil blive beskrevet, hvilken modstand Gorbatjovs reformer og planer har givet anledning til, og hvilken strategi Gorbatjov følger for at overvinde denne modstand.

Modstanden

Det første lag af modstand findes i den politiske elite i og omkring politbureauet og centralkomiteens sekretariat. Modstanden her vil i første omgang være den mest alvorlige, fordi det er på dette politiske niveau, magten til at træffe beslutninger ligger.

Det andet lag af modstand mod Gorbatsjovs reformer er institutionelt betinget. Den er hovedsagelig knyttet til de enorme institutioner og organisationer, hvis eksistensberettigelse findes i det centralt dirigerede og administrerede system. Disse institutioners politiske magt er institutionaliseret gennem deres repræsentation i centralkomiteen og dette organs funktion som kontrolorgan over for den øverste ledelse. Det er derfor også klart, at det kan få det til at løbe koldt ned af ryggen på enhver karrierebevidst bureaukrat i de centrale økonomiske ministerier, når næstformanden for ministerrådet udtaler til *Pravda*, at man – nu hvor ministerierne fritages for den operationelle styring af virksomhederne – »... forudser en reel indskrænkning – næsten halvering – af apparatet og en grundlæggende forandring af arbejdets indhold« (»Perestrojka otrazlevye...«, 1987). Det er dette bureaukрати, Gorbatsjov tydeligvis selv ser som hovedmodstanderen i reformprocessen. Som det udtrykkes af Aganbegyan, erkender disse bureaukrater intellektuelt, at forandringer er nødvendige og støtter dem også offentligt. Men hver gang der udsendes centrale direktiver om at styrke virksomhedernes selvstændighed, »...udsender de instrukser der reelt drejer tingene over i deres gamle kanaler. De ønsker ikke at overdrage reel autoritet« (Horvath, 1987).

Endelig kan der for det tredje identificeres en ikke ubetydelig social modstand mod Gorbatsjovs reformer. Selvom befolkningen i Sovjetunionen ikke besidder direkte magtmidler i form af vælgersanktion, har befolkningens holdninger i efterkrigstiden fået en stadig større betydning for tilrettelæggelsen af den økonomiske politik. For det første betyder udnyttelsen af »den menneskelige faktor« i produktionen objektivt, at man er nødt til at tage hensyn til denne »faktors« interesser, hvis man vil opnå det ønskede økonomiske resultat. For det andet råder partiet i dag over metoder, der relativt præcist registrerer befolkningens holdninger, og disse holdninger kommer derfor til at indgå som et led i de politiske konflikter på de to øvrige niveauer. Det har derfor også en afgørende politisk betydning, at en række af Gorbatsjovs reformer, og specielt reformplaner, i sine konsekvenser anfægter værdier, der er dybt forankret i brede lag af befolkningen.

Som det er beskrevet ovenfor, er der nok vokset en generation frem, der sætter effektivitet og karrieremuligheder højere end social lighed og tryghed. Samtidig hylder meget store dele af befolkningen utvivlsomt fortsat de traditionelle værdier, ligesom der også i den nye generation er grænser for, hvor store sociale skel man kan acceptere (Rajg, 1986). Hvorledes den aktuelle balance er mellem de to holdninger, kan vi ikke vide noget præcist om. Dels er der tale om vanskeligt målelige størrelser, dels anvendes de foreliggende data politisk i den sovjetiske debat. Under alle omstændigheder synes en kursorisk læsning af den sovjetiske dagspresse dog at dokumentere en ikke ubetydelig folkelig protest mod for eksempel den øgede mulighed for privat fortjeneste, der var resultatet af »Loven om individuel arbejdsaktivitet«.

Hertil kommer den arbejdsløshed, der hele tiden lurer bag forsøgene på at gøre den sovjetiske økonomi mere effektiv. Blandt sovjetiske økonomer diskuteres det heftigt i hvilket omfang det vil være muligt at røre ved »retten til arbejde«, som et af det sovjetiske samfunds grundlæggende sociale landvindinger. På den ene side hævder radikale reformøkonomer, at den fulde beskæftigelse er »et overvundet element knyttet til den ekstensive vækstfase« og foreslår at erstatte den med, hvad de kalder »rationel fuld beskæftigelse«, dvs. et beskæftigelsesniveau, der er foreneligt med både økonomisk effektivitet og politiske hensyn (Shmelev, 1987). Modsat hævder andre, at Sovjetunionen hverken på det økonomiske eller det psykologiske plan er parat til »drastiske ændringer i anvendelsen af arbejdsressourcer« (Kostakov, 1987: 85).

Ud over den her skitserede politiske modstand mod reformerne, bremses forandringerne imidlertid også af den politisk-psykologiske arv fra fortiden, der er omtalt ovenfor. I en reformproces, hvor nøglebegreberne er selvstændigt initiativ, demokratisk deltagelse og aktivering af den menneskelige faktor, har det selvsagt en afgørende negativ indflydelse på forandringsprocessen, at befolkningen gennem årtier er blevet vænnet til, at alt initiativ udgik »ovenfra« (sverchu) eller skulle godkendes af højerestående myndigheder. Selvom der således ikke er tale om nogen politisk modstand mod reformerne, er dette en faktor, som Gorbatsjov må tage i betragtning i den reformstrategi, vi nu skal analysere.

Strategien

Skal Gorbatsjovs reformer føres ud i livet kræves en strategi, der både sikrer reformernes vedtagelse og implementering. Det er en strategi, der må evne at overvinde alle de barrierer mod reformerne, som er beskrevet ovenfor. I det følgende skal vi først se på den politiske strategi for dernæst at vurdere de midler, der er taget i brug for at overvinde den politisk-psykologiske apati i befolkningen.

I tabel 1 på næste side er skitseret Gorbatsjovs politiske strategi, forstået som de metoder, han anvender til at overvinde modstand og vinde støtte på de tre niveauer i det politiske system.

En første forudsætning for, at en sovjetisk politiker overhovedet kan iværksætte en reformproces, er, at han skaber sig en sikker magtbasis i de øverste politiske organer – primært i politbureauet og i centralkomiteens sekretariat. Det er umuligt her i detaljer at komme ind på de komplekse politiske forløb, der førte Gorbatsjov frem til generalsekretærposten, og de intriger, der siden hans overtagelse er blevet spundet i dette byzantiske organ. I forhold til den aktuelle reformproces er det imidlertid væsentligt at påpege, at Gorbatsjov kun i begrænset omfang har haft mulighed for at udpege sit eget politibureau (Frankland, 1986: kap. 13). Gorbatsjov kom i stor udstrækning til at overtage Andropovs politiske arv og de folk, han havde ført frem til politisk indflydelse. Selvom der således idag næppe sidder flere af de ortodokse konservative tilbage, som dominerede politbureauet under Brezhnev (måske med undtagelse af den ukrainske partileder Wladimir Sherbitskij), betyder det ikke, at der ikke er politiske forskelle. Afgørende er her forholdet til det politiske element i den igangværende reformproces. Andropovs politiske program kunne sammenfattes under overskrifterne »reformer« og »disciplin«.

Tabel 1. Gorbatjovs politiske strategi

Type modstand	Elite-modstand	Institutions-modstand	Social modstand
politisk strategi overfor	politbureau sekretariat	centralkomite	befolkningen
person-udskiftninger	<i>giver magt i centrale politiske organer</i>	(svækker institutioner, hvis ledere var repræsenteret centralt)	(svækker den politik, som de afsatte ledere stod for)
økonomisk strukturpolitik	(svækker ledere med ansvar for det pågældende res-sort)	<i>nedlæggelse/svækkelse af ministerier: pres »fra neden« gennem demokratisering</i>	(svækker politikens institutionelle forankring)
fordelingspolitik	(svækker modstanderes sociale basis)	(fjerner institutioners politiske eksistensberettigelse)	<i>En social omfordeling til fordel for de ressourcestærke</i>

Anm.: De kursiverede typer angiver de direkte og primære politiske konsekvenser af en politisk strategi på et givet niveau. Almindelige typer angiver sekundære, men positive konsekvenser i forhold til den valgte strategi.

I forhold til tabellen skal man være opmærksom på to forhold. For det første optræder strategielementer, der tidligere fremstod som dele af de økonomiske reformer, her som led i en politisk strategi. Dette afspejler naturligvis vores generelle problem med at skille mål og midler i den økonomiske politik. Fra det her anlagte perspektiv er det centrale imidlertid ikke reformernes evne til at løse de økonomiske problemer, men deres værdi som led i en politisk strategi.

For det andet er vor hovedinteresse her den direkte politiske effekt af et element i den politiske strategi over for politisk modstand. Der vil imidlertid også kunne identificeres en række indirekte konsekvenser af de enkelte niveauer i den politiske strategi over for de andre typer af politisk modstand. For eksempel vil nedlæggelsen af ministerier også svække de politbureauemedlemmer, der har deres politiske basis i denne del af forvaltningen, ligesom svækkelse af bestemte institutioner også er med til at svække den politik, der har været deres raison d'être. I det følgende skal vi imidlertid indskrænke os til at vurdere de direkte effekter af de enkelte led i Gorbatjovs politiske reformstrategi.

Som vi skal komme tilbage til nedenfor, har Gorbatjov udvidet dette til »reform«, »disciplin« – og »demokrati«. Dette betyder imidlertid, at den del af politbureauet, der skylder Andropov deres karriere, hverken befinder sig i et personligt loyalitetsforhold til Gorbatjov eller nødvendigvis deler hans ønske om politiske reformer. De lægger mere vægt på økonomiske reformer gennemført ved hjælp af en øget social og politisk disciplin.

I centralkomiteens sekretariat har der også været en næsten total udskiftning af alle ledere. Men også her gælder det, at langt fra alle entydigt kan identificeres

som Gorbatsjovs støtter (Gustafson, 1987). Snarere er der tale om politikere, hvis karriere først og fremmest skyldes Andropov, og som siden han satte dem i gang, har fulgt de institutionaliserede karrierebaner.

»Demokratisering«, forstået som øget åbenhed (glasnost) og politisk deltagelse, er nøgleordet til at forstå Gorbatsjovs politiske strategi over for den bureaukratiske modstand institutionelt repræsenteret i centralkomiteens plenum. Imidlertid var demokratiet et element, der først kom ind i hans politiske ordforråd godt et år efter hans magtovertagelse, i september 1986. Før den tid fortsattes Andropovs linie med »disciplin« og »reform«. Men Gorbatsjov synes at have forstået, at skulle det lykkes at gennemføre de ønskede reformer, var det nødvendigt med bredere opbakning, end de økonomiske reformer i sig selv kunne skabe. Gennem »demokratiseringen« søger han at skabe et pres »fra neden« mod sine modstandere i de konservative institutioner. Åbenhed i pressen kan bruges til at udstille mere eller mindre inkompetente bureaukrater, noget Gorbatsjov selv i vid udstrækning benytter sig af i sine taler.

De nye kanaler for politisk aktivitet på virksomhederne og i lokalområderne forventer Gorbatsjov vil blive anvendt af de ressourcestærke grupper, han søger at gøre til sin politiske basis. Hvor langt denne demokratisering så skal gå, er igen blevet det centrale politiske spørgsmål. Gorbatsjov foreslog i sin tale på centralkomiteens januarmøde i 1987, at man burde overveje hemmelige valg til alle politiske organer – inklusive partiets. Dette kom han ikke igennem med. Disse forslag var kun medtaget i meget uforpligtende vendinger i den afsluttende resolution fra mødet (*Pravda*, 25. jan. 1987).

Gorbatsjovs forsøg på at stække den institutionelt baserede modstand er også kommet til udtryk i omfattende udskiftninger af de øverste forvaltningschefer. Ved centralkomiteens juniplenum i 1987 var således 67 pct. af alle ministre på unionsniveau og 55 pct. af alle regionale partichefer blevet udskiftet af Gorbatsjov (Gustafson, 1987). Da de fleste af disse poster medfører et automatisk medlemskab af centralkomiteen, ligger der heri en betydelig svækkelse af Gorbatsjovs modstandere i dette centrale politiske organ.

Medens Gorbatsjov bruger demokratisering til at skabe mulighed for, at hans tilhængere kan artikulere sig i den politiske proces, søger han gennem *fordelingspolitikken* at skabe sig en bredere politisk basis. Zaslavskaja udtrykker klart, men også ret kynisk, hvad der er den sociale strategi bag Gorbatsjovs nye fordelingspolitik, når hun siger:

»... et socialt resultat af reformerne vil blive, at der skabes forhold, hvor enhver arbejder overalt vil være i stand til fuldt ud at udnytte sine kræfter og sin kunnen. Og for det andet, at alle vil modtage en løn, der svarer til hans indsats. Hvem taber i dette system? Det gør først og fremmest de personer, der grundlæggende ikke kan forøge deres output: de ældre, de dårligt uddannede, de åndeligt passive; derimod vinder de unge, de veluddannede og de energiske personer – det vil sige, de aktive dele af samfundet« (Zaslavskaja, 1987:20).

Kort sagt, reformerne skal bæres igennem af de sovjetiske »yuppies« på bekostning af de ressourcevage dele af samfundet og på bekostning af den sociale lighed. Som påpeget af Hauslohner, understøttes dette forsøg på at skabe en social

basis bag reformerne af ændringer i den officielle propaganda (Hauslohner, 1987: 71). Endelig kan der også findes en række indicier på, at de institutioner, der i særlig grad stod som eksponenter for den egalitære indkomspolitik, politisk er blevet svækket i løbet af de sidste år (Hauslohner, 1987: 74). Den politiske strategi, der skal bære reformerne igennem, rummer således både elementer, der skal svække modstanderne af reformer og samtidig skabe en politisk og social basis.

En anden og ligeså væsentlig del af Gorbatsjovs strategi er forsøget på at overvinde den politiske apati, årtiers politiske praksis har skabt i befolkningen. Det er en apati, der er styret af den frygt for sanktioner, erindringerne om tidligere behandling af kritikere har skabt i størsteparten af befolkningen. Samtidig er det imidlertid også klart, at skal demokratiseringsstrategien lykkes, er det afgørende, at der i dele af befolkningen skabes mod til at ytre sig kritisk. For at udvikle dette politiske mod synes Gorbatsjov at bevæge sig ad to veje.

For det første søger han at institutionalisere og juridisk kodificere demokratiseringsprocessen. De hidtidige forsøg på at demokratisere systemet er alt for ofte blevet saboteret af politikere, der optræder uden respekt for menige borgeres rettigheder (Teague, 1987). For det andet søger Gorbatsjov at ændre den politiske kultur i det sovjetiske samfund. Hertil behøves der imidlertid, som det udtrykkes af Gorbatsjov på et møde med sovjetiske journalister, en omstilling af alle andre sfærer i samfundet, »først og fremmest den åndelige og politiske, demokratiet og mange andre« (Teague, 1987). Den kulturelle liberalisering, og her specielt genskabelsen af den historiske bevidsthed, er et afgørende element i forsøgene på at ændre den politiske kultur (se hertil Magnussons artikel).

Sammenfatning: Gorbatsjovs reformer i perspektiv

Formålet med denne artikel har været at søge frem mod en forståelse af baggrund for og perspektiver i de reformer, der idag er undervejs i Sovjetunionen. Med dette udgangspunkt blev identificeret den økonomiske, politiske og sociale arv, Mikhail Gorbatsjov overtog. Denne arv kunne bedst beskrives som en ond cirkel: et politisk-økonomisk system, der ikke magtede at realisere sine egne målsætninger, havde søgt at overleve ved en social kontrakt, der gav befolkningen social tryghed og lighed og sikrede de bureaukratiske eliter sikkerhed i jobbet. Denne strategi havde så igen forankret så mange interesser i det eksisterende system, at reformer af enhver art blev næsten umulige. Da økonomien fortsatte med at udvikle sig dårligt, skabtes grobund for en omfattende sort økonomi og korrupsion, der yderligere øgede svælget mellem ideologiens glansbillede og den sociale virkelighed. Konsekvensen blev en social anomali, der igen medvirkede til at accelerere den økonomiske nedtur.

På denne baggrund bestod Gorbatsjovs opgave i både at skabe et økonomisk forvaltningssystem, der kunne realisere regimets målsætning, og samtidig at formulere en politisk strategi, der kunne sikre opbygningen af et sådant system på tværs af alle interesser knyttet til det gamle system. I sine visioner om fremtidens socialistiske samfund gjorde Gorbatsjov op med centraliseringen og bureaukratiseringen og formulerede i stedet et billede af et socialistisk system baseret på decentralisering, selvforvaltning og åbenhed.

I sine forsøg på at overvinde den politiske modstand mod reformer, har Gorbatjov benyttet sig af en politisk strategi på tre niveauer. På det politiske eliteplan har han benyttet sig af sin magt til omfattende personudskiftninger; for at overvinde modstanden i organisationerne har han kombineret bestræbelser på reorganisering med forsøg på at skabe et folkeligt pres nedefra under kodeordet »demokratisering«. I forhold til den brede befolkning har han søgt at appellere til nye sociale grupper, han forventer vil lægge større vægt på effektivitet og personlig karriere end på traditionelle socialistiske værdier. På ingen af de tre niveauer har strategien dog indtil nu givet éntydige resultater. Hertil kommer, at en væsentlig forudsætning er, at det lykkes at overvinde den politiske apati, der er resultatet af årtiers autoritært styre.

I indledningen til denne artikel blev der stillet to spørgsmål. For det første, har Gorbatjov en klar forestilling om, hvilken type af reformer, der kan løse de økonomiske problemer? For det andet, har han udviklet en reformstrategi, der kan overvinde modstanden mod de konkrete reformer?

Hvad angår det første spørgsmål, viser artiklen, at Gorbatjov og gruppen omkring ham på det abstrakte plan har en rimelig klar forestilling om, i hvilken retning reformerne skal bevæge sig. Problemet er imidlertid, at der er et langt spring fra at formulere generelle principper om decentralisering og medbestemmelse og til at udmønte disse principper i konkrete reformer. Gorbatjov har adskillige gange påpeget, at han ikke har til hensigt at anfægte de fundamentale politiske og økonomiske strukturer i det sovjetiske samfund. Konkret vil det sige, at han ikke ønsker at svække den politiske kontrol med økonomien og partiets kontrol med det politiske liv. I den forstand befinder Gorbatjov og hans allierede sig stadig i en overgangsfase, hvor manglen på et konkret reformkoncept i sig selv virker bremsende.

En besvarelse af det andet spørgsmål kræver, at vi skelner mellem de tre niveauer i det politiske system, der blev introduceret i artiklen. Hvad angår de øverste politiske organer, har Gorbatjov – med de ovenfor beskrevne begrænsninger – sikret sig en rimelig fast politisk basis. Som påpeget af Mlynar (1987) har det politiske spil i de øverste organer imidlertid også en indirekte betydning for den politiske reformproces. Det er i dette perspektiv afgørende, om man også i de øverste organer respekterer de demokratiske spilleregler, som Gorbatjov søger at fremme på andre politiske niveauer. Konkret skulle det forventes, at en sådan demokratisering ville munde ud i, at man blev i stand til at indgå politiske kompromisser i stedet for den alt-eller-intet holdning, der hidtil har karakteriseret de politiske opgør. Ved en sådan ændring af de politiske spilleregler måtte det forventes, at den tabende part bevarer sin position i ledelsen ud fra en fælles forventning om, at også det aktuelle flertal fremover kan blive til et mindretal. Så længe sådanne spilleregler ikke gælder i den øverste ledelse, så længe mindretallets fortalere automatisk mister alle politiske poster, kan det næppe forventes, at en demokratisering kan finde fodfæste på andre niveauer i det politiske system. I den forstand var fyringen af Boris El'tsin, partichef i Moskva og en varm reformfortaler, et tilbageslag for Gorbatjovs demokratiseringsstrategi. Dette uanset hvilken politik El'tsin iøvrigt stod for.

På det institutionelle niveau er der ofte blevet draget en parallel mellem de igangværende reformer og de reformer, der blev søgt gennemført af Khrustjov i begyndelsen af 1960'erne og af Kozygin i slutningen af 1960'erne. Argumentet lyder da, at enten vil Gorbatsjov på et tidspunkt have udfordret så mange konservative kræfter, at han vil blive afsat, som det skete for Khrustjov i 1964, eller også vil han indgå så mange kompromisser, at reformerne efterhånden reelt vil blive opgivet, som det skete med Kozygin-reformerne. Selvom begge scenarier absolut er mulige, kan der også peges på en række forhold, der gør situationen anderledes i dag end for 20 år siden.

I forhold til Khrustjov-perioden er det sovjetiske samfund i dag meget anderledes. Befolkningen er ulige bedre uddannet, og der er kommet en ny generation af ledere, som har en langt bedre forståelse af såvel politiske muligheder som økonomiske sammenhænge. I forhold til Kozygin-reformerne er det væsentligt, at reformerne har en langt stærkere politisk fortaler. Kozygin var formand for ministerrådet og havde som modspiller en langt mere konservativ Brezhnev som leder af partiet. Gorbatsjov er generalsekretær for det kommunistiske parti og har sine allierede placeret på topposter i det administrative hierarki. Hertil kommer, at den internationale situation er ændret. I slutningen af 1960'erne blev reformforsøg politisk vanskeliggjort både af kinesernes kritik fra venstre og af de mislykkede reformforsøg i Østeuropa. I dag har Kina gennemført reformer, der er endnu mere radikale end Sovjetunionens, og i dele af Østeuropa er der allerede gennemført reformer.

Det er imidlertid på det tredje niveau, i forsøget på at skabe en social basis bag reformerne, at der er den største grad af usikkerhed. For det første kan man med rimelighed spørge, om reformerne, som de indtil nu er lagt frem, overhovedet vil have den forventede virkning. For eksempel er det jo ikke nok at øge løndifferentieringen og forvente, at det vil virke som en øget motivation. Der skal også være varer at købe for de penge, der tjenes. Og i befolkningen som helhed er der forventninger om, at reformerne ikke kun medfører mere arbejde, men at det også inden for en overskuelig tid kan mærkes på levestandarden. Hvad sker der, hvis disse forventninger ikke opfyldes? Hertil kommer, at også Gorbatsjovs politiske strategi på dette niveau synes at indeholde visse usikkerhedsmomenter. Hans forventning er tydeligvis, at ved at demokratisere de politiske institutioner og herunder specielt partiorganisationen, vil han aktivere en politisk støtte i partiets basis til sine reformer. Men hvordan kan han være sikker på, at partiets basis vil støtte reformerne? Partiets menige medlemsskare består for en stor del af ældre arbejdere, hvis hele liv har været viet til at skabe et system bygget op omkring traditionelle socialistiske værdier. Under alle omstændigheder vil vi få en del af svaret, når udpegningen af delegerede til partikonferencen i juni 1988 er afsluttet og konferencen har foretaget de forventede udskiftninger i partiets ledelse.

Litteratur

Aganbegjan, A. G. (1987). »Programma korennoj perestrojka«, *EKO*, pp. 3-19.

På det institutionelle niveau er der ofte blevet draget en parallel mellem de igangværende reformer og de reformer, der blev søgt gennemført af Khrustjov i begyndelsen af 1960'erne og af Kozygin i slutningen af 1960'erne. Argumentet lyder da, at enten vil Gorbatsjov på et tidspunkt have udfordret så mange konservative kræfter, at han vil blive afsat, som det skete for Khrustjov i 1964, eller også vil han indgå så mange kompromisser, at reformerne efterhånden reelt vil blive opgivet, som det skete med Kozygin-reformerne. Selvom begge scenarier absolut er mulige, kan der også peges på en række forhold, der gør situationen anderledes i dag end for 20 år siden.

I forhold til Khrustjov-perioden er det sovjetiske samfund i dag meget anderledes. Befolkningen er ulige bedre uddannet, og der er kommet en ny generation af ledere, som har en langt bedre forståelse af såvel politiske muligheder som økonomiske sammenhænge. I forhold til Kozygin-reformerne er det væsentligt, at reformerne har en langt stærkere politisk fortaler. Kozygin var formand for ministerrådet og havde som modspiller en langt mere konservativ Brezhnev som leder af partiet. Gorbatsjov er generalsekretær for det kommunistiske parti og har sine allierede placeret på topposter i det administrative hierarki. Hertil kommer, at den internationale situation er ændret. I slutningen af 1960'erne blev reformforsøg politisk vanskeliggjort både af kinesernes kritik fra venstre og af de mislykkede reformforsøg i Østeuropa. I dag har Kina gennemført reformer, der er endnu mere radikale end Sovjetunionens, og i dele af Østeuropa er der allerede gennemført reformer.

Det er imidlertid på det tredje niveau, i forsøget på at skabe en social basis bag reformerne, at der er den største grad af usikkerhed. For det første kan man med rimelighed spørge, om reformerne, som de indtil nu er lagt frem, overhovedet vil have den forventede virkning. For eksempel er det jo ikke nok at øge løndifferentieringen og forvente, at det vil virke som en øget motivation. Der skal også være varer at købe for de penge, der tjenes. Og i befolkningen som helhed er der forventninger om, at reformerne ikke kun medfører mere arbejde, men at det også inden for en overskuelig tid kan mærkes på levestandarden. Hvad sker der, hvis disse forventninger ikke opfyldes? Hertil kommer, at også Gorbatsjovs politiske strategi på dette niveau synes at indeholde visse usikkerhedsmomenter. Hans forventning er tydeligvis, at ved at demokratisere de politiske institutioner og herunder specielt partiorganisationen, vil han aktivere en politisk støtte i partiets basis til sine reformer. Men hvordan kan han være sikker på, at partiets basis vil støtte reformerne? Partiets menige medlemsskare består for en stor del af ældre arbejdere, hvis hele liv har været viet til at skabe et system bygget op omkring traditionelle socialistiske værdier. Under alle omstændigheder vil vi få en del af svaret, når udpegningen af delegerede til partikonferencen i juni 1988 er afsluttet og konferencen har foretaget de forventede udskiftninger i partiets ledelse.

Litteratur

Aganbegjan, A. G. (1987). »Programma korennoj perestrojka«, *EKO*, pp. 3-19.

- Blough, Stewart (1987). »Political Obstacles to Reform and Innovation in Soviet Economic Policy. Brezhnev's Political Legacy«, *Comparative Political Studies*, vol. 20, 1, April, pp. 72-97.
- Brown, Archie (1986). »Soviet Political Developments and Prospects«, *World Policy Journal*, vol. IV, no. 1, Winter 1986/87.
- Brown, Archie (1987). »Gorbachov and Reform of the Soviet System«, *The Political Quarterly*, vol. 58, no. 2, April-June.
- Burlatskij, F. (1982). »Mezhdutsarstvie, ili Chronika Vremen Den Sjaonpina«, *Nooyj Mir*, 4, pp. 205-228.
- Butenko, A. P. (1986). »Marksistko-leninskaja ideja samoupravljenija naroda i ee istoricheskoe razvitiie«, *Sovetskoe Gosudarstvo i Pravo*, 3, pp. 11-18.
- Colton, T. J. (1987). »Approaches to the Politics of Systemic Economic Reform in the Soviet Union«, *Soviet Economy*, vol. 3, no. 2, pp. 145-170.
- Comiso, Ellen (1986). »Introduction: State Structures, Political Processes and Collective Choice in CMEA States«, pp. 19-62 i Ellen Comiso, Laura D'Andrea Tyson (eds.), *Power, Purpose, and Collective Choice. Economic Strategy in Socialist States*, Ithaca and London.
- Dyker, David A. (1985). *The Future of the Soviet Economic Planning System*, Croom Helm.
- Ehrlich, Stanislaw (1974). *Le Pouvoir et les groupes de pression*, Warszawa.
- Flakierski, Henryk (1985). »Economic Reform and Income Distribution«, *East European Economics*, vol. XXIV, 1-2, Fall-Winter 1985/86.
- Frankland, M. (1987). *The Sixth Continent*, London.
- Gustafson, Thane and Dawn Mann (1987). »Gorbachev's Next Gamble«, *Problems of Communism*, July-August, pp. 1-20.
- Hansson, Philip (1987). »The Enterprise Law and the Reform Process«, *Radio Liberty Research*, 269/87, 14 juli.
- Horvath, Peter (1987). Interview with Abel Aganbegjan i ungarsk TV, 5. marts 1987. *Survey*, August, vol. 29, no. 4, pp. 133-34.
- Hauslohner, Peter (1987). »Gorbachev's Social Contract«, *Soviet Economy*, 3, pp. 54-89.
- Hough, Jerry F. (1987). »Gorbachev Consolidating Power«, *Problems of Communism*, July-August, pp. 21-43.
- Ionin, L. G. (1987). »Konservativnyj sindrom«, *Sociologicheskie Issledovnija*, sep.lokt., pp. 19-30.
- Jakovlev, A. N. (1987). »Dostizhenie Kachetvennogo novogo sostojanija sovetskogo obshchestva i obshchestvennye nauki«, *Vestnik Akademii NAUK SSR*, 6.
- Klopov, J. V. (1985). *Rabochij Klass SSSR*, Moskva, Mysl'.
- Kornai, J. (1980). »The dilemmas of a socialist economy: The Hungarian Experience«, *Cambridge Journal of Economics*, no. 4.
- Kornai, Janos (1980). *Economics of Shortage*, Amsterdam and New York.
- Kostakov, V. (1987). »Zanjanost': deficit ili izbytok?« *Kommunist*, 2.
- Krutova, O. N. (1987). »Chelovecheskij faktor: social'no – filosofskij aspekt«, *Voprosy filosofii*, 8, pp. 17-20.
- Mersher, Boris (1987). *Das aktionsprogramm Gorbatschovs. Die Neufassung des dritten Parteiprogramms der KPdSU, Köln*.
- Mlynar, J. (1987). »Moscow after El'tsin«, *Rinascita*, 21. november, her citeret efter Radio Free Europe, 1987/531.
- »Ne za stepen' a za trud« (1986). *Literaturnaja Gazeta*, 15. jan., 12.
- Nove, Alec (1986). *The Soviet Economic System*, Third edition, Boston: Allen & Unwin.
- Nove, Alec (1987). »Radical Reform, Problems and Prospects«, *Soviet Studies*, vol. XXXIX, no. 3, July, pp. 452-467.
- Nørgaard, Ole (1985). *Politik og reformer i Sovjetunionen*, Esbjerg.
- Nørgaard, Ole (1987). »Introduktion til politik i planstyrede samfund«, Institut for Statskundskab.
- Nørgaard, Ole (1987b). »Social Science under Gorbachev. The Role of the Social Scientist under Developed Socialism«, Institut for Statskundskab.
- Obolonskij, A. V. (1987). »Konservativnye stereotypy soznaniija kak tormoz perestrojka i sredstva ich preodolenija«, *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 10, pp. 13-21.
- »Oshovnye polozhenija korennoj perestrojka upravlenija ekonomikoj« (1987). *Pravda*, 27. juni.
- »Perestrojka zarplaty« (1987). *TRUD*, 20. juni.

- »Perestrojka otrazlevye shtaby« (1987). *Pravda*, 21. september, p.2.
- Piskotin, M. I. (1984). *Socializm i Gosudarstvennoe upravlenie*, Moskva.
- Rajg, I. Ch. (1986). »Chto mozhet individual'noe chozjajstva?«, *Sociologicheskie Issledovanija*, 1, pp. 33-41.
- Rimashevskaja, N. (1986). »Raspredelenie i spravedlivost'«, *Ekonomicheskaja Gazeta*, 40, pp. 6-7.
- Rogovin, V. Z. (1982). »Social'naja spravedlivost' i puti realizatsii v social'nej politike«, Moskva: Institut Sociologicheskie Issledovanija, akademija NAUK.
- Ruble, B. A. (1987). »Social Dimensions of Perestrojka«, *Soviet Economy*, Vol. 3, 2, pp. 171-181.
- Shmelev, N. (1987). »Avantsy i dolgi«, *Novyj Mir*, 6, pp. 142-52.
- Smolnar, A. (1978). »La planification comme processus el'apprentissage«, *Revue d'etudes comparatives East-ouest*, vol. 9, no. 3.
- Teague, Elizabeth (1987). »Gorbachev Answers his Critics«, *Radio Liberty Research*, 280/87, 15. juli.
- Teague, Elizabeth (1986). »The Law on work Collective: Workers' Control or Workers' Controlled?«, pp. 239-55 i David Lane (ed.), *Labour and Employment in the USSR*, Brighton.
- Tedstrom, John E. (1987). »On perestrojka: Analyzing the »Basic Provisions««, *Problems of Communism*, July-May, pp. 87-92.
- Trehub, Aaron (1987). »Social and Economic Rights in the Soviet Union«, *Survey*, August, pp. 6-42.
- Trehub, Aaron (1987b). »Gorbachev and the Social Contract«, *Radio Liberty Research*, 361/87, 6.
- Treml, Vladimir G. (1983). »Subsidies in Soviet Agriculture«, pp. 171-186 i U. S. Congress Joint Economic Committee, *Soviet Economy in the 1980's: Problems and Prospects*, part 2, Washington, D. C.
- Voronitsyn, Sergei (1987). »The less well-off sector and the pending price reform«, *Radio Liberty Research*, 389/87, 24. september.
- White, Stephen (1986). »Economic Performance and Communist Legitimacy«, *World Politics*, 38, pp. 462-482.
- Yanowitch, Murray (ed.) (1979). *Soviet Work Attitudes*, White Plains, New York: M. C. Sharpe.
- Zaslavskaja, T. I. (1985). »Ekonomika skvoz' prizmu sociologii«, *Ekonomika i Promyslennogo proizvodstva*, Novosibirsk, 7, pp. 3-22.
- Zaslavskaja, T. I. (1986). »Chelovecheskij faktor razvitija ekonomiki i social'naja spravedlivost'«, *Kommunist*, 13, pp. 63-73.
- Zaslavskaja, T. I. (1987). Interview i *Radio Liberty Research*, 365.